

DİVAN ŞİİRİNİN DİL YÖNÜNDE BAZI ÖZELLİKLERİ*

Dr. Avni GÖZÜTOK**

Anadolu'da ilk ürünlerini 13. yy. sonları ile 14. yy. başlarında vermeye başlayan ve 19. yy. ortalarına kadar devam eden Türk edebiyatına çeşitli adlar verilmiştir. Bunların arasında en yaygın olarak kullanılanları Divan Edebiyatı ve Eski Türk Edebiyatı adlarıdır. Bu edebiyatın şiir alanında ürettiği eserlere ise Divan Şiiri adı verilmiş, bu ad günümüzde de geniş bir kabul görmüştür.

Divan Şiiri İslâm kültür çevresinde oluşmuştur. Bu sebeple dünya görüşü, estetik anlayışı, nazım şekilleri ve türleri, konuları, mazmunları, hatta terimleri bu kültürün ortak malıdır. Osmanlı dönemi Türk Şiiri de bu ortak öğeler üzerine kurulmuş, devirlere göre değişen oranlarda kendi yerli değerlerini bu şiire yansıtmıştır. Divan Şiirinin bugün için zor tarafı, problem olan yönü dilidir. Osmanlıca dediğimiz bu dil Arapça, Farsça kelimelerin daha çok, Türkçe kelimelerin ise daha az kullanıldığı bir karma yazı dilidir. Burada Divan Şiirinde kullanılan dilin, yani Osmanlıca'nın hangi evrelerden geçtiğini, bu şiirde Türkçe öğelerin yeri üzerinde kısaca duracağız.

Divan Şiiri'nin başlangıç dönemi Selçukluların son devri ile Anadolu Beylikleri devrini ve Osmanlıların imparatorluk seviyesine gelineye kadar geçen süreyi içine alır. Bu süre aşağı yukarı yüz elli-iki yüz yıllık bir zaman dilimini kapsar. Bu zaman dilimi içerisinde meydana getirilen eserlerin diline Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı sahasına ait eserlerin diline ise Eski Osmanlıca denir. Aslında Eski Anadolu Türkçesi ile Eski Osmanlıca arasında esasta önemli bir fark yoktur. İki ayrı terimle adlandırma çoğu kez siyasi durumu belirtir.

Buna rağmen Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış eserlerin hepsi aynı dil özelliklerini sergilemez. Çünkü dilin kullanımı yazara, şaire, konu, zaman ve hedef alınan kitleye göre bir kısım farklılıklar gösterir. Meselâ 13. yy. sonlarında yazılmış olan Sultan Veled'in manzumeleri arı bir Türkçe ile kaleme alınmıştır:

*Sinün yüzün güneşdür yoksa aydur
Canum aldı gözün dakı ne aydur*

* Bu makale 15 Ekim 1999 yılında yapılan "Osmanlı'nın 700. Yılı Kutlamaları: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Osmanlı Dönemi Kültürü" isimli Panel'de bildiriler olarak sunulmuştur.

** Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrt. Üyesi.

*Binüm iki gözüm bilgil canumsın
Bini cansuz koyasın sen bu keydür*

Ama 14 yy. başlarında Eski Osmanlıca adını verdiğimiz bu dille, yine aynı yüzyılda eser vermiş Yunus Emre, Aşık paşa, Gülşehrî ... gibi şairlerin eserlerinde Arapça ve Farsça öğeler biraz daha artar. Nihayet Eski Anadolu Türkçesi ile bunun bir devamı olan Eski Osmanlıca'nın son yüzyılında, yani 15. yüzyılda kaleme alınan eserlerde yabancı öğelerle yüklü bir dil kullanılır. Bu yüzyılın ikinci yarısı Orta Osmanlıca veya Klâsik Osmanlıca'ya bir geçiş dönemi görünümü arz eder. Çünkü İstanbul'un başkent olması, devletin sınırlarının genişlemesi, siyasal birliğin kurulması bu devrede gerçekleşir. Böylece şehirlerde kültür merkezleri oluşur. Medreselerin sayısı artar ve buralarda öğretimde Arapça-Farsça eserler model alınır. Bu durum yazı dilinin yanı sıra şiir dilinin de daha ağır hale gelmesine sebep olur. Artık süreç Türkçe'nin aleyhine işlemeye başlar.

Divan Şiiri en olgun örneklerini 16. yy. ile 19. Yüzyılın ilk yarısı arasında verir. Dil özellikleri bakımından bu dönem Orta Osmanlıca, Klâsik Osmanlıca diye adlandırılır. Burada 'orta' kelimesi 'ortalama' anlamında değil, tarihî durumu belirtmek için kullanılmıştır. Osmanlıca'nın Tanzimat'tan sonraki gelişim evresi Yeni Osmanlıca diye adlandırılır. Bu dönemde yazı dilinde önceki devre göre yavaş yavaş ilerleyen bir sadeleşme hareketi başlar.

Genel olarak bakıldığında Divan Şiiri'nin dili devirlere, şairlere ve eserlere göre bazı farklılıklar gösterse de ortak yönleri daha fazladır. Bu ortak yönler aynı kaynaklardan yararlanma, aynı modelleri izleme, estetik anlayışın temelde aynı olması... gibi hususlardır. İlk dönem şiirleri dil yönünden daha sade, konuşma diline daha yakın, yabancı kelime ve dil bilgisi biçimlerinden oldukça uzaktır. Ancak bu şiirler –bazı örnekler dışında- sanat yönünden daha zayıftır.

Divan Şiiri'nin bugün bize daha uzak olan, hatta neredeyse yabancı bir dil gibi öğrenilmesi gereken dönemi Klâsik Osmanlıca dediğimiz dönemdeki dilidir. Bu dönemde Arapça, Farsça kelimelerin sayısı iyice artmış, üçte ikiden fazla bir orana ulaşmıştır. Şiirlerde Arapça, bilhassa Farsça mısralara, beyitlere bile yer verilmiştir. Ayrıca zincirleme tamlamalar, yabancı çokluk şekilleri de çokça kullanılmıştır.

Divan Şiiri'nde Arapça, Farsça kelimelerin bolca kullanılması temelde ana dili bilincinin olmamasında dayanır. Bunun yanında tercüme, şiirde kullanılan vezin, kafiye anlayışı, mazmunların ortak oluşu da olumsuz rol oynamıştır. Böylece Türkçe karşılığı olan kelimelerin bile yabancı şekilleri alınmıştır. Su kelimesi varken, mâ ve âb, güneş kelimesi varken şems ve hürşid kelimelerinin kullanılması gibi. Bunun sonucu olarak Türkçe temel söz varlığına ait bir kısım kelimelerin yerine yabancı kelimeler geçmiştir. Türkçe od yerine Farsça ateş kelimesi gibi.

Ayrıca hüner merakı, bilinlik göstergesi yabancı dillerin seyrek kullanılan kelimelerinin de alınmasına kapı açmış, böylece şiirler garip kelimelerle dolmuştur.

Bu durumu bazı şairler eleştirmişler, ama kendileri de aynı tutumu sürdürmüşlerdir. Meselâ Şair Nâbî (1642-1712) bu durumdan şöyle şikâyet eder:

*Ey şi'r miyânında satan lafz-ı garîbi
Dîvân-ı gazel nüsha-i kamus değildir*

Nâbî bu beytiyle şunu demek ister: “Ey şiirde alışılmadık, garip kelimeler kullanan! Şunu bil ki şiir kitabı sözlük değildir.”

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Divan Şiiri Fuzûlî, Bâkî, Nedîm, Nefî, Şeyh Gâlip... gibi büyük şairler yetiştirmiştir. Bu şiirin dili yabancı öğelerle yüklü olmakla birlikte yerli özellikler de içerir. Ayrıca bu şiirin dilinde egemen olan Türkçe'nin cümle mantığı ve fiil çekimleridir. Yine usta şairler Türkçe deyimlerden, atasözlerinden hatta konuşma dilinden çokça yararlanmışlar, Türkçe'nin çeşitli yönlerden zenginleşmesine ve gelişmesine az veya çok katkıda bulunmuşlardır. Divan Şiiri beğenilen, başarılı yönleriyle de beğenilmeyen, başarısız örnekleriyle de Türk kültür, edebiyat ve dil tarihinin altı yüz yıllık bir zaman diliminin olgusudur.